

Jale Parla'nın “Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik”

Kitabına Eleştirel Bir Bakış¹

A Critical Look At Jale Parla's Book “Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik”

Fatma Kübra KAYA ^a

Öz

Bu çalışmada Jale Parla'nın, yazımı Said'in *Oryantalizm* eseri ile hemen hemen aynı döneme denk gelen doktora tezinden uyarlanan *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* adlı kitabının değerlendirilmesi yapılmaktadır. Çalışmanın en önemli hedefi, Parla'nın eserinin oryantalizm ve post-kolonyal çalışmalar literatürüne erken dönemde yapılmış oldukça önemli bir katkı olduğunu göstermektir. Bunun yanında, Parla'nın metninin temel meselesi olan “Oryantalist söylem Türklük üzerine ne çeşit bir söylem üretir ve üretilen bu söylem Osmanlı'nın yaşadığı politik kırılmalarla beraber ne şekilde dönüşür?” sorusuna verilen cevabın tutarlılıklarını, başarılı olduğu noktaları ve eksik kaldığı yanları ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bahsedilen bu amaç doğrultusunda gelişen değerlendirme sürecinde öncelikle eserin hangi başlıklar altında yapılandırıldığı ele alınacak ve metnin organizasyonunu iyileştirmeye yönelik öneriler sunulacaktır. Kitabın, farklı “Türklük” söylemlerinin ve tasvirlerinin, üretildikleri dönemin politik gelişmeleri ile olan paralelliğine dair çıkarımının ne kadar yerinde olduğu tartışılacaktır. Son olaraksa eserin gelişim sürecinde başlatılan ve metnin temel sorusunun dışında gelişen yan tartışmaların ne kadarının tutarlı bir şekilde tamamlanabildiği tartışılacak ve açık kalan tartışmalar kapatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Türk, Türklük, söylem, güç.

¹ Parla, J. (2012). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*- (5.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

^a Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, fkubra_turker@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4978-5633>

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Kaya, F. K. (2025), Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik Kitabına Eleştirel Bir Bakış, Toplum ve Kimlik Dergisi, 2(1), 179-186, Doi: 10.5281/zenodo.14789964

Abstract

This study evaluates Jale Parla's book *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, which was adapted from her doctoral thesis and written at about the same time with Said's *Orientalism*. The most important goal of this study is to show the reader that Parla's work is a very important early contribution to the literature of orientalism and post-colonial studies. In addition, it aims to reveal the consistencies, successful points and shortcomings of the answer given to the question "What kind of discourse does orientalist discourse produce on Turkishness and how does this discourse transform with the political ruptures experienced by the Ottoman Empire?" which is the main issue of Parla's text. In line with this purpose, the evaluation process that develops will first address the headings under which the work is structured and suggestions will be presented to improve the organization of the text. It will discuss how appropriate the book's inference regarding the parallelism of different "Turkishness" discourses and depictions with the political developments of the period in which they were produced is. Finally, it will be discussed how many of the side discussions that were initiated during the development process of the work and developed outside the main question of the text were completed in a coherent way, and an attempt will be made to close the remaining open discussions.

Keywords: Orientalism, Turk, Turkishness, discourse, power.

Jale Parla'nın "*Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*" Kitabına Eleştirel Bir Bakış

"*Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*" kitabı Jale Parla'nın 1977 senesinde yayınlanan doktora tezidir. Parla kitabın ikinci baskısının önsözünde, doktora tez konusunu Harvard'daki hocalarına sunduğunda hocalarından birisinin, "Senin bir konun yok!" diyerek öneriyi geri çevirdiğini anlatır. Aynı gün Parla'nın eline, içinde Edward Said ile yapılmış bir röportajın yer aldığı *Diacritics* dergisinin son sayısı geçer. Röportajda Said yeni çıkacak kitabı *Oryantalizm*' in içeriğinden bahsetmektedir. Parla röportajı okuduktan sonra dergiyle birlikte hocalarının yanına geri döner ve "Said böyle bir konu var diyorsa, vardır." diyerek tez konusunu hocalarına kabul ettirir.

Parla kitabın önsöz bölümünde, tez konusunu kabul ettirme sürecini anlatmadan evvel “kitabının hikayesinin de konusu gibi kolonyal” olduğunu söyler (Parla, 2012: 7); çünkü o sunduğunda “konu” olarak kabul edilmeyen öneri, Said’in ele alması üzerine hocalar nezdinde de çalışılabilir bir konu haline gelip bir anda ete kemiğe bürünmüştür. Bu kabulün nedeni Said’in akademik gücünün Parla’dan fazla oluşudur. Hikayesi gibi içeriği de “kolonyal” olan bu çalışmanın temel hipotezi de politik güç ile söylem üretme kapasitesi arasında bir ilişki olduğudur. Kendi cümleleriyle özetlemek gerekirse yazar tezinde, “on dokuzuncu yüzyıl başı romantiklerinin yarattığı Doğu mitinin belirli bir süreçte, sömürgeci politikalara ve bu politikaların geliştirdiği kamuoyu tepkisine koşut olarak nasıl değiştiğini göstermeyi amaçlar” (Parla, 2012: 22). Bugünün akademik koşullarında zihinler bu teze alışkın olsa da Parla’nın çalıştığı zaman diliminde “akademyada yaygınlıkla kabul edilen görüş ‘Doğu Rönesansı’ teziydi” (Parla, 2012: 8). Her ne kadar kolonyalizm eleştirileri onlarca senedir varlığını sürdürüyorduyorsa da “estetik oryantalizm söylemini sorgulamak henüz mümkün değildi” (Parla, 2012: 10). Dolayısıyla bu tez Said’in Oryantalizm kitabıyla yakın bir zamanda çalışılmaya başlamış olması itibarıyla, yazıldığı dönem için oldukça yeni akademik farkındalıklar üretmiştir.

Parla’nın kitabı, oryantalist metinlerin kolonyalizm bağlamında eleştirisi olmakla beraber bazı noktalarıyla diğer çalışmalardan ayrılır. Bunlardan ilki Parla’nın tek bir “Doğu” üzerine üretilen söylemler üzerine çalışmaktansa, “Türk miti” üzerine odaklanmasıdır. Başka bir deyişle Parla “Doğu” söyleminin, Doğu olarak tanımlanan coğrafyanın ya da başka spesifik bir imgenin değil; Türk imgesinin temsilini analiz eder. Tek bir Doğu söylemi üzerinden hareket etmek yerine analizinin odak noktasını özelleştirmesi oldukça isabetli bir tercihtir çünkü Doğu kavramının kullanımı, bu çalışmanın kolonyalizm eleştirisi olması ve kavramın da kolonyalizmin bir ürünü olması sebebiyle bir tutarsızlık yaratacaktır. Bunun yanında yazar Osmanlı’nın siyasal ahvalinin oryantalist metinlerdeki Türk imgesini dönüştürdüğünü, çalışmayı Türk miti özelinde kurgulaması sayesinde tespit eder. Eğer tek bir Doğu üzerinden aynı okumayı yapsaydı, sınırları belli olmayan bir coğrafya üzerinden pek çok ülkenin oryantalist metinlerdeki temsilini incelemesi gerekirdi ve ulaşacağı sonuçlar da çok sağlıklı olmazdı çünkü oryantalist söylemin her coğrafya ve millet için farklı işlediğini söylemek mümkündür.

Türk miti, Osmanlı’nın siyaseten güçsüzleşmesi ve askeri yenilgiler almasının sonucunda Doğu Rönesansının bir parçası olmaktan çıkarak korunmaya muhtaç, hasta bir adam imajına

mahkûm olmasıyla şekillenir. Zalim ama karizmatik, kindar ama cesur, korkutucu ama güçlü Türk imgesinin yerini artık haremler ve peçeli kadınlar alır. Kısacası Parla yaptığı çalışmayla Türk imgesi ile Osmanlı'nın politik gücü arasında sıkı bir ilişki olduğu hipotezini test eder.

Parla'nın tezinin içeriği ile alakalı analize geçilmeden önce tezin yapılandırılmasından bahsetmek faydalı olacaktır. Yazar tezinin yedi başlık altında çalışmayı tercih etmiş ancak bu Giriş ve Sonuç kısımlarına yer vermemiştir. İlk bölüm olan “Şarkiyatçılık ve Doğu Miti” giriş bölümü gibi tasarlanmıştır; ancak ana konuyu ve konunun nasıl işleneceğini anlatmakta yetersiz kalmış görünmektedir. Muhtemelen bu noktadaki eksikliği ikinci baskının önsözünde gidermeye çalışmıştır. Parla bu bölümde “Doğu mitinin ne olduğuna dair genel bir bilgilendirme yapmış ve kendi çalışmasında ‘Yakındoğu’ ya da o zamanki deyişle ‘Levant’ hakkında yaratılan edebiyatı” incelediğinden bahsetmiştir (Parla, 2012: 23). Bunların yanında Doğu'nun, kendisini Batılı olarak tanımlayan yazarların elinde yabancılaştırıldığını ve neredeyse Doğu'yu ele alan yazar sayısı kadar çok Doğu tanımı ve tasviri yapıldığından dem vurmuştur (Parla, 2012: 24). On dokuzuncu yüzyılda kolonyalizmin yükselişe geçmesiyle bu söylemin evrilmesinden de bahsetmiş ve kendisinin bu bağlamdaki amacını da şu cümleyle özetlemiştir:

“On dokuzuncu yüzyılın en yaygın ve güçlü akımlarından sayabileceğimiz kurtarıcılık, bütün toplumsal konulara kurtaranlar ve kurtarıcılık, bütün toplumsal konulara kurtaranlar ve kurtarılacaklar gözüyle baktı. Bu bakış romantiklere de çok çekici geliyordu. Yalnız Doğu'nun geri halklarını kurtarabilmek için, onlar üzerinde egemenlik kurmak gerekiyordu. İşte sömürgeciliğin kurtarıcılık söylemiyle romantik arayışın örtüştüğü bu noktada, arayışın nerede bittiğini ve sömürü, baskı, egemenlik, hırsına dönüştüğünü söylemek zordur. Bu çalışmanın başlıca amacı belli bir tarih kesiti içinde bu soruyu ayırtırmaktır” (Parla, 2012: 26).

Çalışmasının amacını belirlediği bu kısımdan sonra, kendi çalışmasında “Doğu miti”nin sınırlarını “Türk miti” olarak saptadığını belirtmiştir. Mit kurucuların yarattığı Türk mitiyle, sömürgeci söylemin kapsamında yaratılan Türk mitinin bazı farklılıklar gösterdiğini söyleyen Parla (2012: 26)'nın iki konuda eleştirilebileceği düşünülmektedir. İlk olarak Giriş yerine yazdığı düşünülen ilk bölümde, çalışmasında analiz edeceği metinleri/yazarları hangi politik süreç bağlamında ele alacağını biraz daha detaylandırmalı ve okuyucuyu tezine hazırlamalıdır. Her ne kadar bölüm başlıkları altında zaten ayrıntılı bir analiz yapılmış olsa da okuyucuyu hangi başlık altında nasıl bir söylemi tahlil edeceğine ve bunların politik

karşılıklarına önceden hazırlaması, Giriş yerine yazıldığı düşünülen bu ilk bölümü daha işlevsel kılacaktır. İkinci eleştiri ise “Doğu” kavramının kullanımı ile alakalıdır. Aslında daha önce de değinildiği üzere Parla tek bir “Doğu” değil de “Türk miti” bağlamında çalışarak Doğu kavramına olan mesafesini belirlemiş olmasına rağmen sıklıkla yine aynı kavramı kullanmıştır. Bu açıdan Parla’nın, çalışmasının başlarında kavramsal bir tartışma yapmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. İlerleyen paragraflarda bu husus hakkındaki argümanlarını genişletilecektir.

Kitabın ikinci bölümü olan “İngiliz ve Fransız Edebiyatında Türk Mitinin Kökenleri”, başlığından da anlaşılacağı gibi Türk mitinin serencamının kısa bir özetini vermeyi amaçlamaktadır. “Orta Çağ’da İngiltere ve Fransa’da Türk kavramının, Hıristiyan fanatikliğiyle biçimlendirilmiş ve Haçlı ruhuyla pekiştirilmiş bir kavram” (Parla, 2012: 30) olduğundan ve bu bakış açısının yarattığı Türk mitinin “şeytanın çocuğu” imajını yansıttığından bahsetmektedir. Sultan Süleyman’ın hükümdarlığı süresince ise bu imaj evrilmiştir. Parla bunu Osmanlı’nın politik gücünün zirvesine ulaşmasına, Avrupa’nın en güçlü devleti haline gelmesine ve Avrupa ile ilişkilerinin yoğunlaşmasına bağlamaktadır (Parla, 2012: 30). Parla’nın aslında okuyucuya tarihsel bir arka plan verdiği ifade edilebilir. Bu noktada da Parla’nın argümanını destekleyecek kanıtlar sunmakta yetersiz kaldığı söylenebilir. Güçlü bir argümantasyon için Orta Çağ’da egemen olduğunu söylediği Türk mitine ve sonrasında Sultan Süleyman’ın hakimiyetiyle değişen politik sürecin evrildiğini iddia ettiği söyleme örnekler vermesi ve kanıtlar sunması gerekmektedir. Oysa Parla (2012: 29-30- 31), Orta Çağ’da hâkim olan “şeytanın çocuğu” algısından yalnızca bahsetmekte ve Kanuni döneminde yaşanan söylemsel dönüşüm hakkında yalnızca ikincil bir kaynak olarak Pierre Martino’nun gözlemlerini sunmaktadır (Parla, 2012: 29-30-31). Okuyucuyu da söylem analizi sürecine dahil etmek adına bahsi geçen metinlerden alıntılar paylaşmasının çalışmayı çok daha efektif kılacağı söylenebilir.

Türk mitinin kökenlerinin anlatıldığı ikinci bölümde yetersiz kaldığı düşünülen noktalardan birisi de daha önce belirtildiği üzere Doğu ve Batı kavramsallaştırmalarının tartışmasının yapılmamış olmasıdır. Kitap bir kolonyalizm eleştirisi olma iddiası taşıdığı halde, yazar Doğu ve Batı kavramlarını hangi bağlamda ve ne sebeple kullandığını okuyucuya açıklamama hatası içindedir. Bu kavramların üretimlerinin, kapsamlarının ve kullanımlarının da kolonyalist bir geçmişi olduğunu tam da “İngiliz ve Fransız Edebiyatında Türk Mitinin Kökenleri” bölümünde tartışmak mümkün görünmektedir. Parla’nın bu türden bir tartışmaya

yer vermemesinin kendi teziyle tutarsızlık oluşturduğu ifade edilebilir. Yine de yazarın buna yakın bir tartışmaya sadece kitabın ikinci bölümünde, “Victor Hugo’da Türk Mitinin Parodisi”nde Hugo’dan yaptığı şu alıntıyla değinmiş olduğu ifade edilmelidir:

“(…) Doğu ve Doğu’nun renkleri tüm düşünce ve düşlerini kurcalar oldu ve bu düşlerle düşünceler onun iradesi dışında, kâh Musevi, kah Türk ya da Yunan, Arap, hatta İspanyol renkleriyle renklendi, çünkü İspanya bile hala Doğu’dur; İspanya yarı Afrikalı, Afrika ise yarı Asyalı’dır.’

Hugo burada düş gücünün bir tutkusu haline gelen Doğu mitinin konumunu da belirtiyor: Kutsal Topraklar, Türkiye, Yunanistan, İran, Arap Yarımadası ve hatta İspanya” (Parla, 2012: 57).

Doğu kavramının da bir söylem olduğunun ve kapsamının salt coğrafya ya da kültür ile değil, bir takım politik gerekçelerle de alakalı olduğunun ipuçlarını verdiği düşünülen bu alıntı sonrasında Parla hiçbir tartışmaya girmekten uzak durmuş, yalnızca durum tespiti yapmıştır. Oysa Doğu-Batı kavramsallaştırması hususu -bu çalışma açısından- daha derin bir tartışmayı hak etmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü olan “Byron’un Yarattığı Türk Miti” ise William Beckford’un Vathek romanıyla yaratılan Doğu mitinin bir devamı olarak Byron’ın yarattığı Türk mitini ele almaktadır. On sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında hâkim olan bu söylem despot, psikopatlık derecesinde zalim ve kindar fakat bir yandan da karizmatik bir Türk lider imajı çizmektedir. Bu imajın karşısına ise “bilgeleşmek” için Doğu’ya seyahat eden Avrupalı karakter koyulmaktadır. Bu tip, daha sonradan “Byronvari karakter” olarak literatüre geçecek olan tipolojinin prototipidir ve iç dünyasında Türk despot liderle ortak özellikler barındırmaktadır ancak bu karakter, manevi dünyasındaki olumsuz duygulara gem vurur. Bu kurguda “Batılı” protagonist, “Doğulu” ise anti-protagonisttir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde ise Osmanlı’nın savaşlarda yenilgiler alması sonucu bu söylem evrilir ve Türk miti ağırlığını kaybedip bir parodi haline gelmeye başlar (Parla, 2012: 55). Parla bu dönüşümün tahlilini “Victor Hugo’da Türk Mitinin Parodisi” başlıklı dördüncü bölümde yapar. Türk mitinin kökenlerini anlattığı ikinci bölümün aksine bu bölümde yazar söylemlerin nasıl evrildiğini birincil kaynaklardan, Victor Hugo’nun eserlerinden örneklerle anlatır. Dolayısıyla okuyucunun da bu dönüşümü görmesine fırsat verir.

Beşinci bölüm olan “Lamartine ve Türk Mitinin Politizasyonu”, Osmanlı’nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı gibi sorunlarla cebelleşmeye başladığı ve Avrupa’ya karşı üstünlüğün yitirilmesi sonucunda reformlar yapmaya başladığı bir süreçte Avrupa’daki temsilini inceler. Altıncı ve yedinci bölümler de bu bölümün devamı niteliğindedir. Bu bölümlerde yazar, İkinci Mahmut döneminde Osmanlı-Rusya yakınlaşması sonucu Türk imajının zayıflatılmasını politik bir gerekliliğe bağlar. Bu gereklilik, kamuoyuna Osmanlı’nın Rusya’dan korunması gereken ve hatta kurtarılmayı bekleyen zayıf bir çocuk imajıyla sunulmasıdır. Böylece Avrupalı devletler, kurtarıcılık rolü üstlenerek yapacakları her fiili meşrulaştıracaklardır. En büyük kırılma da buradan sonra yaşanır çünkü kurtarılması gereken coğrafya, bir adım sonra “kolonize edilebilir” topraklara dönüşecektir. Söylem bir anda büyük bir değişime uğrar. Üstelik modernizasyon sürecinde Osmanlı coğrafyasına giden romantikler büyük hayal kırıklığına uğramaya başlamışlardır çünkü Osmanlı onlara benzemeye çalıştığı derecede, yani modernleştiği ölçüde mistifikasyonunu kaybetmekte, Weber’in deyişiyle büyüsünü kaybetmektedir. Bunun sonucunda temsiller ya romantiklerin harem, peçeli kadınlar ve aylak Türk erkekler motifleri çevresinde ya da realistlerin daha gerçekçi, bohem ama bir yandan da alaycı tasvirleri etrafında şekillenir.

Analizin başında belirtildiği üzere Parla tüm bu tarihsel süreçleri ve onlara paralel olarak değişen söylemleri, Türk mitinin politik süreçlerle birlikte dönüştüğünü kanıtlamak amacıyla incelemiştir. Analizin sonuna gelindiğinde, yazarın bu hipotezi doğrulayabildiği belirtilmelidir. Parla, Osmanlı Devleti politik ve askeri olarak güç kaybettiğinde Türk mitinin de zayıfladığını söylem analizi yoluyla kanıtlamış ancak çalışmasında hipotezini nasıl doğruladığını özetleyecek bir sonuç metni yazmamıştır. Bununla beraber Parla, Giriş kısmında başlattığı fakat Sonuç kısmında tartışması gereken bir sorunu da es geçmiştir. “Sömürgeciliğin kurtarıcılık söyleminin de romantik arayışın da egemenlik kurmayı gerektirdiğini, ancak arayışın nerede bittiğini ve sömürü, baskı, egemenlik hırsına dönüştüğünü ayrıştırmayı (Parla,2012: 26)” hedeflediğini ifade ettiği kısma yukarıda yer verilmiş bulunmaktadır. Bu sorunun cevabının Sonuç başlığı altında, derli toplu bir şekilde ve güç ilişkileri bağlamında verilmesi daha doğru görünmektedir. Romantik arayışlarla yaratılan Türk mitinin de politik olduğuna dair hükmü, romantizmin bile egemenlik ilişkisi gerektirdiği belirtilen noktada yapılması daha uygun olacaktır çünkü romantik metinlerde yaratılan mit her ne kadar bedensel güce sahip ve korkutucu görünse de -karşısına koyulan Batılı karakterin aksine- kötücül duygularına gem vuramaması nedeniyle güçsüzdür. Güçlü olan taraf tanımlama ve kategorize etme fiilinin de failidir. Bu analiz çerçevesinde tam da bu noktada

tanımlanan taraf olarak Osmanlı'nın, politik gücünün zirvesindeyken bile söylemsel olarak Avrupa'dan güçsüz olduğu düşünülmektedir. Aslında Avrupa açısından, Parla'nın zannettiği gibi bir "kurtarıcılık" misyonundan sömürgecilğe geçiş durumundan ne derece bahsedilebileceği şüphelidir. Böyle bir ayrıştırma yapmaya gerek olmadığı da düşünülebilir. Aksine süreci bu şekilde bir kopmayla yorumlamak bizi yanıltacaktır. Süreci süreklilik dahilinde okumak ve buna dayalı olarak "romantik arayış bitti, sömürü arayışı başladı" ifadesi yerine "güç asimetrisi arttı, sömürü arayışı başladı" iddiasını dile getirmek daha doğru olacaktır. Kısacası Sonuç kısmının eksikliği ve söylemin dönüşümünün giderek artan bir güç asimetrisi bağlamında süreklilik içinde ele alınmaması nedeniyle hipotez doğrulanmış olmasına rağmen çalışma güdük kalmıştır.

Kaynakça

Parla, J. (2012). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. (5. bs). İstanbul: İletişim Yayınları

Yazarın Katkı Oranı

Kitap Değerlendirmesi tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu değerlendirme insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.